



VII. ULUSLARARASI HİTİTOLOJİ KONGRESİ BİLDİRİLERİ

Çorum 25-31 Ağustos 2008

*Acts of the VIIth International
Congress of Hittitology
Çorum, August 25-31, 2008*

I. CİLT

VOLUME I

Ankara 2010



VII. ULUSLARARASI HİTİTOLOJİ KONGRESİ BİLDİRİLERİ

Çorum 25-31 Ağustos 2008

*Acts of the VIIth
International Congress of Hittitology*

Çorum, August 25-31, 2008

Yayına Hazırlayan
Aygül SÜEL

1. CİLT

VOLUME I

Ankara, 2010

T.C. ÇORUM VALİLİĞİ

Aralık 2010
Ankara

1.000 Adet Basılmıştır

ISBN: 978-605-363-764-6

Uygulama
Suna GÜLER HÖKENEK

Baskı
ANIT MATBAA / Ankara
Tel: 0.312.232 54 78

İÇİNDEKİLER

1. CİLT

SUNUŞ

ÇORUM VALİSİ NURULLAH ÇAKIR	XIII
ÇORUM VALİSİ MUSTAFA TOPRAK'IN KONUŞMASI	XV
ÇORUM BELEDİYE BAŞKANI TURAN ATLAMAZ'IN KONUŞMASI.....	XVII
HİTİT ÜNİVERSİTESİ REKTÖRÜ	
PROF. DR. SERDAR KILIÇKAPLAN'IN KONUŞMASI.....	XIX
KONGRE BAŞKANI	
PROF. DR. AYGÜL SÜEL'İN KONUŞMASI	XXV

BİLDİRİLER

THE KIRŞEHİR LETTER: A NEW HIEROGLYPHIC LUWIAN TEXT ON A LEAD STRIP

<i>Rukiye AKDOĞAN, J. David HAWKINS</i>	1
---	---

ORTAKÖY-ŞAPINUVA AĞILÖNÜ SEDİMAN ÖRNEKLERİ

ARKEOMETRİK ÇALIŞMALARI

<i>Ali Akın AKYOL, Yusuf Kağan KADIOĞLU,</i> <i>Şahinde DEMİRCİ, Ay Melek ÖZER</i>	17
---	----

DAS LAND HAKMIŞ: GESCHICHTE, LOKALISATION UND POLITISCHE BEDEUTUNG EINER HETHITISCHEN METROPOLE

<i>Metin ALPARSLAN</i>	29
------------------------------	----

TWO NEW HITTITE DOCUMENTS FROM NORTHERN SYRIA

<i>Alfonso ARCHI</i>	45
----------------------------	----

GAZİANTEP MÜZESİ YAPI ADAK ÇİVİLERİ

<i>Şengül AYDINGÜN</i>	53
------------------------------	----

ORTAKÖY/ŞAPINUVA AĞILÖNÜ MEVKİİ'NDE ELE GEÇEN PENCERELİ KAP

<i>Sedef AYYILDIZ, Mustafa SÜEL</i>	63
---	----

MADAM CHANTRE'IN 1893 – 1894 KAPADOKYA GEZİ NOTLARI VE ERNEST CHANTRE'IN ALACAHÖYÜK, BOĞAZKÖY İLE KÜLTEPE'DE İLK KAZILARI	
<i>Nezih BAŞGELEN</i>	79
MESOPOTAMIAN FORERUNNERS TO THE “BABİLİ RITUAL” FROM BOĞAZKÖY?	
<i>Gary BECKMAN</i>	109
SOME QUESTIONS RAISED BY EARLY PROTO-INDO-EUROPEAN	
<i>Jacqueline BOLEY</i>	121
HİTİTLER ÖRNEĞİNDE LEVİRAT OLGUSUNA SOSYAL ANTROPOLOJİK YAKLAŞIM	
<i>Tülin BOZKURT</i>	131
THE RELIGIOUS TRADITIONS OF THE “ZALPA KINGDOM”. NEW EDITION OF CTH 733 AND RELATED DOCUMENTS	
<i>Carlo CORTI</i>	139
ZUR LAGE VON NERIK	
<i>Rainer Maria CZICHON</i>	157
VERGLEICH DER MYKENISCHEN UND HETHITISCHEN BEFESTIGUNGSANLAGEN MIT RUCKSCHLUSSEN AUF GESELLSCHAFTSPOLITISCHE UND VERTEIDIGUNGSTECHNISCHE HINTERGRÜNDE	
<i>Otto DALLANSKY</i>	163
ZUR ANATOLISCHEN MORPHOSYNTAX: DAS SUFFIX <i>-(a)nt-</i> UND SEINE BILDUNGEN	
<i>Paola DARDANO</i>	173
ARCHAEOLOGICAL INVESTIGATIONS AT YASSI-HÜYÜK (YOZGAT) THE SITE OF YASSI-HÜYÜK WITHIN THE OVERALL PICTURE OF HITTITE GEOGRAPHY	
<i>Stefano de MARTINO, Frederick Mario FALES, Simonetta PONCHIA</i>	189

HİTİT UYGARLIĞI'NIN TURİZM AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ: ALACAHÖYÜK, BOĞAZKALE VE ORTAKÖY ÖRNEĞİ	
<i>A. Özdal DEĞİRMENCİOĞLU</i>	199
YABANCILAŞMAYA KARŞI HİTİT HUKUKU	
<i>Erdal DOĞAN</i>	215
AMASYA İLİNDE YENİ ARAŞTIRMALAR: OLUZ HÖYÜK VE DOĞANTEPE KAZILARI	
<i>Şevket DÖNMEZ, Celal ÖZDEMİR</i>	227
HİTİT MÜZİĞİ, MÜZİSYENLER ve ÇALGILARI	
<i>Oğuz ELBAŞ</i>	245
ARCHITECTURAL INTERACTION BETWEEN HITTITE AND MYCENAEAN CULTURES	
<i>Ayşe F. EROL</i>	261
UŞUR-ŞA-İŞTAR ARŞİVİNDEN (KT. N/K) ŞİMAT-SU'EN'İN BİR MEKTUBU	
<i>Hakan EROL</i>	273
ANADOLU MÜZİK KÜLTÜRÜ BİRİKİMİNİN DÜNYA MÜZİK TARİHİ İÇİN ANLAMI	
Hitit Kültüründe Kullanılan ‘Çift Kişilik Lir’ in Organolojik Yönden Analizi	
<i>Lütfü EROL</i>	285
THE LUWIAN ADVERBS <i>zanta</i> “DOWN” AND <i>*ānni</i> “WITH, FOR, AGAINST”	
<i>Petra GOEDEGEBUURE</i>	299
A SCRIPTORIUM OF MAHHU(Z)ZI MAGNUS.SCRIBA IN THE REIGN OF TUDHALIYA IV	
<i>Shai GORDIN</i>	319
BİR YENİ ASURCA TABLET İŞİĞİNDA MARQAŞTİ/MARQALTİ YER ADI	
<i>L. Gürkan GÖKÇEK</i>	341
KAYSERİ'DE HİTİT İMPARATORLUK ÇAĞINA AİT YENİ ARKEOLOJİK KEŞİFLER	
<i>A. Semih GÜNERİ</i>	347

HİTİT MÜZİK KÜLTÜRÜNDE LİRLER

Zeynep HELVACI.....389

METHODOLOGICAL ISSUES AND PROBLEMS IN RECONSTRUCTING “HITTITE RELIGION(S)”

Manfred HUTTER.....399

THE KINGDOM OF ALAŞIYA AND THE KOURIS RIVER VALLEY: A PROJECT ON AN UNSOLVED HISTORICAL-ARCHAEOLOGICAL QUESTION

Anna Margherita JASINK, Mauro G. MARINO417

GOOD DEATH, BAD DEATH ON THE HITTITE ATTITUDE TOWARDS DEATH

Magdalena KAPELUS431

KIZILDAĞ ANITI ile YAZITLARININ 3 BOYUTLU FOTOGRAMETRİK MODELLENMESİ ve DÖKÜMANTASYON ÇALIŞMALARI

Güngör KARAUĞUZ, Özşen ÇORUMLUOĞLU, İbrahim KALAYCI441

ORTAKÖY-ŞAPINUVA KAZISI'NDA ELE GEÇEN KOL BİÇİMLİ RİTÜEL KAPLAR

Kurtuluş KIYMET, Mustafa SÜEL457

M.Ö. II. BİNİN İLK ÇEYREĞİNDE ANADOLU'DA YAŞANAN İSYANLAR VE İÇ HUZURSUZLUKLAR

Remzi KUZUOĞLU479

FROM THE LUKKA LANDS TO İŞUWA: A COMPARATIVE ANALYSIS OF ANALOGOUS PROBLEMS

Mauro G. MARINO.....489

SIX RITUALS ‘EDITED’ IN THE MANNER OF ARUSNA

Jared L. MILLER503

2. CİLT

HITTITE WITCHCRAFT

Alice MOUTON 515

TANRIÇA İŞHARA

Leyla MURAT 529

HİTİT UYGARLIĞI YERLEŞİM ALANLARININ BELİRLENMESİNDE YENİ BİR YAKLAŞIM; ÇORUM ÖRNEĞİ

İ. Murat OZULU, F. Engin TOMBUŞ, Mustafa COŞAR 555

HİTİT UYGARLIĞI ARKEOLOJİK ALANLARINDAKİ BULGULARA YÖNELİK WEB ARAYÜZLÜ VERİTABANI UYGULAMASI ; ArkeoVT

*İbrahim Murat OZULU, Fazlı Engin TOMBUŞ,
Mustafa COŞAR, Serkan DİŞLİTAŞ*..... 567

HİTİT ÇAĞI TOPRAK-İNSAN İLİŞKİLERİ

Koray ÖZCAN, Güngör KARAUĞUZ 579

M.Ö. II. BİNDE AKŞEHİR YERLEŞMELERİ

Mehmet ÖZSAİT, Nesrin ÖZSAİT 593

AN EASTERN MEDITERRANEAN APPROACH TO HATTI - AHHIYAWA RELATIONS

Hasan PEKER..... 613

THE USE OF PLEASURE, CONSTRAINTS OF DESIRE:

ANNIWIYANI'S RITUAL AND SEXUALITY IN HITTITE MAGICAL CEREMONIES

İlan PELED..... 623

ORTAKÖY/ŞAPINUVA'DAN KİZZUWATNA KÖKENLİ

RİTÜELLERDE GEÇEN YENİ BAZI "KURBAN TERİMLERİ"

Esmâ REYHAN..... 637

DAS ZEICHEN <sa> IM HIEROGLYPHEN-LUWISCHEN

Elisabeth RIEKEN 651

M.Ö. 16. YÜZYIL: HİTİT ANADOLUSU'NDA BİR DÖNÜM NOKTASI	
<i>Andreas SCHACHNER</i>	661
BİR ERGİNLEME TÖRENİ OLARAK HAŞŞUMAŞ BAYRAMI	
<i>Fatma SEVİNÇ ERBAŞI</i>	693
HITT. <i>hi-ni-ik-ta</i> AND RELATED MATTERS	
<i>A. SHATSKOV</i>	703
SYNTAX OF LISTS IN MIDDLE HITTITE	
<i>Andrej V. SIDELTSEV</i>	709
ÇORUM'UN BATISINDA HİTİT'LERE AİT YENİ YERLEŞİMLER	
<i>Tunç SİPAHİ</i>	725
ORTAKÖY KAZILARINDA BULUNAN ÜÇGEN MALZEMELER VE RİTÜEL DÜNYA İLE İLİŞKİLERİ	
<i>Özlem SİR GAVAZ, Mustafa SÜEL</i>	737
TO THE QUESTION OF THE NORTHERN IMPULSE IN HITTITE COMPLEX	
<i>L. A. SOKOLOVA</i>	757
HATTUŞA MİLLÎ PARKI VE DÜNYA MİRASI ALANININ KORUNMASINDA BUGÜNKÜ DURUM, SORUNLAR VE GELECEK	
<i>Mehmet SOMUNCU, Turgut YİĞİT</i>	771
ESKİ ANADOLU TOPONOMİSİ'NDE DEĞİŞİK YORUMLARA AÇIK BİR YAPIM ÖĞESİ HAKKINDA:	
Hititçe <i>-aš+ḫapa</i> “... nehir(i)” ya da Hattice <i>š(a)ḫap</i> “tanrı” ?	
<i>Oğuz SOYSAL</i>	783
CİHANPAŞA: EIN MONUMENTALES HEKUR VOR DEN TOREN VON HATTUŞA	
<i>Karl STROBEL</i>	793

**ORTA HİTİT DÖNEMİ BELGELERİNDE YER ALAN BAZI ŞAHİS İSİMLERİ
VE TARİHLEME İLE İLGİLİ PROBLEMLER ÜZERİNE**

Aygül SÜEL 817

ŞAPINUVA HİTİT KENTİ, AĞILÖNÜ KUTSAL ALANI

Mustafa SÜEL 829

**KAYSERİ ARKEOLOJİ MÜZESİ'NDEKİ KÜLTEPE TABLETLERİNE GÖRE
YERLİ HALKIN TİCARİ FAALİYETLERİ**

Hasan Ali ŞAHİN 845

STUDYING HITTITE RELIGION: SELECTED ISSUES

Piotr TARACHA 857

HİTİTLER'DE LANET VE BEDDUA OLGUSU ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA

İlknur TAŞ 869

**ZUR ERFORSCHUNG DER HETHITISCH-KARTWELISCHEN
RELIGIÖSEN PARALLELEN**

Irene TATIŞVILI, Lewan GORDESIANI 891

**HİTİT MUTFAK KÜLTÜRÜNE
DENEYSSEL VE ETNOARKEOLOJİK BİR YAKLAŞIM**

Ahmet UHRİ, Ülkü M.SOLAK, Asuman ALBAYRAK 901

**DER AKTUELLE STAND DER ALTANATOLISTIK IM LICHT DER
NEUESTEN FORSCHUNGSERGEBNISSE EINIGE BRENNPUNKTE**

Ahmet ÜNAL 917

**AFYONKARAHİSAR-BAYAT'DA
BİR ORTA TUNÇ ÇAĞ NEKROPOLÜ: DEDE MEZARI**

Mevlüt ÜYÜMEZ, Özdemir KOÇAK, Ahmet İLASLI 939

L'INFINITIF HITTITE EN -wanzi: ESSAI DE MISE AU POINT

Sylvie VANSÉVEREN 951

THE LINEAR A INSCRIPTION ON THE IDOL FROM MONTE MORRONE, ITALY <i>Fred C. WOUDHUIZEN</i>	961
POTTERY WITH HATCHED DECORATION AT SOLI HOYUK IN THE LATE BRONZE AGE <i>Remzi YAĞCI</i>	971
ÇORUM İLİ'NDEKİ HİTİT YERLEŞMELERİNİN TURİZM POTANSİYELLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ <i>Mutlu YILMAZ, Hüseyin SERİNCİ</i>	987
HITTITE -<i>ḫḫaḫat(i)</i>, Lycian -<i>ḫagā</i> and GREEK -<i>μην</i> <i>Kazuhiko YOSHIDA</i>	1007
THE COMMON FEATURES OF THE THOUGHTS OF HITTITE HUMAN WITNESS AND HUMAN WITNESS IN TESTAMENT OF HATTUSILI I AND EDICT OF TELIPINU IN OLD HITTITE KINGDOM PERIOD <i>Li ZHENG</i>	1015
ÜBER DIE GRÜNDE FÜR DIE VERWENDUNG VON GLOSSENKEILEN IM HETHITISCHEN <i>Marina ZORMAN</i>	1029

SUNUŞ

Medeniyet insanlık tarihinin ürettiği birikimdir. İlk insanlardan, ilk kavimlerden bu yana yaşayan tüm insanların tecrübeleri ile oluşan kültürel birikim, bugün yaşadığımız dünyanın bilgi sermayesini oluşturmaktadır. Olumlu ya da olumsuz anlamda yaşanan her deneyim bizim hanemize yazılmış bir kazanç ya da kayıptır.

Tarihin bilinen ilk zamanlarından bu yana bir çok kadim uygarlığa ev sahipliği yapan Anadolu coğrafyası zengin tarihi birikimi ile göz doldurmaktadır. İnsan yaşamına uygun doğası ve zengin doğal kaynakları insanlığın her döneminde Anadolu'yu önemli bir merkez haline getirmiştir. Çorum ve çevresi ise tüm bu Anadolu coğrafyasının adeta kalbini oluşturmaktadır. Birçok uygarlığa beşiklik eden İlimiz tarihin önemli evrelerinden birini oluşturan Hititler döneminde bu uygarlığın merkezi olarak konumlanmıştır. Yaklaşık altı asır hüküm süren köklü Hitit Devleti bölgemizde önemli şehirler kurmuştur.

Zaman içinde tarihten silinen ve her fani gibi toprak içinde kaybolup giden Hitit Uygarlığı da bu gün sadece geride bıraktığı izleri ile anılmaktadır. Bizim için çok eski bir zaman diliminin yansıması olan Hitit Uygarlığı, insanlık tarihinin uzunca bir dönemine ışık tutması bakımından önemlidir.

Hititlerin kurduğu şehirler, toplum hayatı, siyasi ilişkileri ve günlük yaşama dair geliştirdikleri pratikler bu gün değerli bilim adamlarımızın özverili gayretleri ile gün yüzüne çıkıyor. İnsanlık adına yapılan bu çalışmalar tarihin bir dönemine ışık tutuyor. Ön yargılardan uzak bilimsel çalışmalar tarihin tüm gerçekliğini gözler önüne seriyor. Alanında uzman onlarca bilim adamının uzun yıllar harcayarak ulaştıkları bilgiler ve bu bilgilerin harmanlandığı bilimsel etkinliklerle olgunlaşan veriler bizleri doğruya, daha doğruya götüren yolların işaretlerini veriyor. Bu anlamda VII. Uluslararası Hititoloji Kongresi'nde sunulan bildirilerin kitap haline getirilmesini ve Valiliğimiz tarafından bastırılmasını önemsiyoruz. Çorum Valiliği olarak geçmiş uygarlıkların bıraktığı eserlerin ortaya çıkartılmasını, bunların ülkemizin ve tüm insanlığın hizmetine sunulmasını destekliyoruz. Anadolu'da yaşayan bizden önceki tüm uygarlıkların bıraktıklarına hiç bir ön yargı taşımadan sahip çıkmanın ve değer vermenin bir medeniyet ölçüsü olduğuna inanıyoruz.

2008 Ağustosunda İlimizde yapılan VII. Uluslararası Hititoloji Kongresi bildirileri kitabının iki yıl aradan sonra da olsa Valiliğimiz tarafından yayınlanmasından mutluluk duyuyoruz. Gerçekten bir emek ürünü olan bu eserin Ülkemiz ve İlimiz için bir kazanç olduğunu düşünüyoruz.

Bu vesile ile kongreye ev sahipliği yapan Hitit Üniversitesi'ne ve Rektör Prof. Dr. Serdar Kılıçkaplan'a, kongre başkanı Prof. Dr. Aygöl Süel Hanım'a bu değerli eseri bizlere kazandırdıkları için teşekkür ediyorum. Ülkemizin kültürel değerlerini ortaya koyan yeni yeni kogleler ve yayınlarla tekrar buluşmak dileği ile emeği geçen tüm bilim adamlarını ve akademisyenleri kutluyorum.

Nurullah ÇAKIR
Çorum Valisi

Değerli bilim adamları;

VII. Uluslararası Hititoloji Kongresi'ne ve şehrimize hoş geldiniz.

Hitit uygarlığının temellerinin atıldığı ve bu uygarlığın merkezi olan şehrimizde 18 yıl önce başlayan ve Uluslararası bir boyut kazanarak yurtdışında da devam eden kongreye şehrimiz dördüncü kez ev sahipliği yapmaktadır.

Bu kongrenin Hitit tarihi ve kültürü ile ilgili yapılan kazı, araştırma ve incelemelerin bilimsel olarak ortaya konulacağı, tartışılacağı ve dünya kamuoyuna sunulacağı bir kongre olacağını ümit ediyorum.

Saygıdeğer konuklar, Ülkemiz toprakları üzerinde yapılan arkeolojik kazılar, bu toprakların kültürel açıdan ne kadar zengin olduğunu; çeşitli ulusları, dilleri ve dinleri bağrında nasıl da besleyip çoğalttığını ortaya koymaktadır. Anadolu topraklarında yaşamış uygarlıkların izlerini ortaya çıkarmak ve gelecek nesillere aktarmak kadar bu uygarlıklarla ilgili siz değerli bilim adamları tarafından yapılan bilimsel çalışmalara ve araştırmalara sahip çıkılması ve bu çalışmaların geniş kitlelere ulaştırılması hepimizin görevidir.

Değerli katılımcılar, tarihin belirli bir zamanını, kültürel mekanını, mimari veya teknolojinin gelişimini, anıtsal yapıları, şehir mimarisinin insani değerler arasındaki etkileşimini göstermesi nedeniyle UNESCO Dünya Kültür Mirası listesine alınan Hititlerin başkenti Hattuşa, gerek çok önemli tarihi bir yerleşim alanı olarak, gerekse günümüze ulaşan tarihsel varlıkları ile hem ilimiz hem de ülkemizin kültür ve sanat tarihi, aynı zamanda turizmi açısından büyük değer taşımaktadır.

Yine istisnai düzeyde evrensel bir anlam taşıyan olaylar veya sanatsal ve edebi eserlerle doğrudan bağlantılı olması nedeniyle Hattuşa kazılarında bulunan Hitit çivi yazılı tabletlerinin UNESCO tarafından “Dünya Belleği Listesine” alınması ülkemizin olduğu gibi ilimizin de kültür varlıklarının tanıtımı ve belgelenmesi açısından çok önemli bir adımdır.

Değerli bilim adamları, İlimiz sınırları içerisinde Hitit tarihinin araştırılmasına yönelik Boğazkale-Hattuşa kazıları yanında, Ortaköy-Şapinuva ve Alacahöyük kazıları devam etmektedir. Bu kazılar ve elde edilen buluntular Arkeoloji ve Hititoloji bilimi ile uğraşan akademisyenler tarafından devamlı olarak ilgi ile takip edilmektedir. Bu kazılarla birlikte İlimiz, Sungurlu ilçesi Yörüklü-Hüseyindede kazılarında bulunan kabartmalı iki vazo, Hitit tarih ve kültürüne ait eserleri çağdaş müzecilik anlayışıyla sergileyen Çorum Müzesi'nde teşhir edilmektedir. 2003 yılında hizmete giren Müze, bünyesinde barındırdığı ünik Hitit eserleri ile ülkemizin önemli müzelerinden birisidir. Eşsiz Hitit eserleri ile Çorum Müzesi, Türk konukseverliği ile ağırlamak için sizleri beklemektedir.

Saygıdeğer katılımcılar; bu kongrede sunulacak olan bildiriler, ortaya atılacak yeni bilgiler ve önerilerin; Hitit Tarihi ile birlikte Anadolu Tarihi'nin aydınlanmasına ışık tutacağına inancım sonsuzdur.

Bu dileklerle VII. Uluslararası Hititoloji Kongresi'nin başarılı geçmesini temenni eder, her düzeyde kongrenin hazırlanması için emeği geçenleri kutlar, tüm bilim adamlarını saygı ile selamlarım.

Mustafa TOPRAK

Çorum Valisi

Sevgili Bilim İnsanları,

VII. Uluslararası Hititoloji Kongresi nedeniyle sizleri Çorum'da görmekten ve ağırlamaktan dolayı bir Belediye Başkanı olarak onur duymaktayım.

Böyle bir kongreye Çorum'un ev sahipliği yapması ve bu kongrelere önderlik etmesi Anadolu'da kurulmuş olan Hitit Uygarlığı'nın dünya bilim platformunda layık olduğu yeri bulmasını sağlamıştır. Yapılan her kongre daha büyüyecek ve daha büyük kitlelere ulaşarak geldiği durum her şeyden önce bir Çorumlu olarak bizleri sevindirmekte ve aynı zamanda gururlandırmaktadır.

Bu tür kongreler, Hitit Bilim dalındaki son gelişmelerin, bilgilerin sunulduğu bir odak noktası olmasından başka, dünyanın çeşitli ülkelerinden gelen bilim insanlarının birbirini tanıma imkânı da vermektedir. Hitit Bilimi dünyasına katılan gençlerin kendilerini anlatabildiği ortam olması nedeniyle de farklı bir boyutunun daha var olduğunun unutulmaması gerekir.

Hititoloji Kongreleri, Çorum'un sahip olduğu zenginliği, kültürel hazineyi bilim dünyasına tanıtan çok önemli bir organizasyondur.

Şu anda İlimiz sınırları içerisinde 4 ayrı yerde, Hattuşa, Şapinuva, Yörüklü ve Alacahöyük'te kazı çalışmaları devam etmektedir. Bu kazılarda büyük bir özveri içinde çalışan bilim insanlarına hemşerilerim adına teşekkür ediyorum.

Maddi olanaksızlıklar nedeniyle gerçekten büyük fedakârlıklarla yaptıkları çalışmalar ve ortaya koydukları tarihsel gerçekler onların yorgunluklarını unutturmaktadır. Ancak bizler ve insanlık, onların çalışma ve çabalarını hiçbir zaman unutmayacaktır.

1990 yılında ilk kongrenin başlamasında, kongrelerin üç yılda bir düzenlenmesi ve her altı yılda bir kongreye Çorum'un ev sahipliği yapmasında büyük emekleri olan Hitit Bilim Dünyasının duayeni rahmetli Ordinaryüs Profesör Doktor Sedat Alp'i rahmetle anmak istiyorum.

Anadolu tarihi ve kültürüne çok büyük önem veren Atatürk'ün Türkiye'de başlattığı Hititoloji çalışmaları Sedat Alp ile birlikte kendi topraklarında, kendi yetiştirdiği bilim insanları sayesinde gelişmektedir. Ülkemiz sahip olduğu zenginliği ve kültürel mirası bu kongre ile bilim dünyasına duyurmakta ve hak ettiği onuru yaşamaktadır.

VII. Uluslararası Hititoloji Kongresi'nin bilim dünyasına yeni katkılar, yeni bilgiler sunacağı inancımla birlikte, bu kongrenin düzenlenmesinde büyük katkıları bulunan Hitit Üniversitesi Rektörü Sayın Prof. Dr. Serdar Kılıçkaplan ile Kongre Başkanlığını yürüten Sayın Prof. Dr. Aygöl Süel'e teşekkürlerimi sunuyorum.

Turan ATLAMAZ

Çorum Belediye Başkanı

TEŞEKKÜR

“Uluslararası Hititoloji Kongresi”’nin VII. sini gerçekleştirmek Üniversitemize kısımet olmuştur. Bu Kongrede sunulan bildirilerin kitaplaştırılması da bizim açımızdan önem arz etmektedir. Biraz gecikerek de olsak bunu da başarmış bulunuyoruz.

Çorum Valisi Sayın Nurullah Çakır’ın katkılarıyla bu kitabı hayata geçirmiş oluyoruz. Kendisine teşekkür ediyorum.

Kitabın basılmasında büyük emeği olan Sayın Prof. Dr. Aygöl Süel’e teşekkür ederken, çalışma arkadaşlarına da takdirlerimi sunuyorum.

Prof. Dr. Serdar KILIÇKAPLAN
Hitit Üniversitesi Rektörü

Sayın Valim

Sayın Milletvekillerim

Protokolün Değerli Mensupları

Çok Değerli Yerli ve Yabancı Bilim İnsanları ve Hocalarım

Çok Değerli Konuklar

Değerli Basın Mensupları

Hitit Üniversitesi olarak VII. sini gerçekleştirdiğimiz *Uluslararası Hititoloji Kongresi*'ne şeref verdiniz, onur verdiniz, hoş geldiniz.

Değerli konuklar

Anadolu, bir çok uygarlığın doğduğu, yaşadığı, geliştiği ve günümüz batı kültürünün çekirdeğini oluşturmuş bir bölgedir. Dünya üzerinde, Hitit, Urartu, Frig, Lidya, Helen, Roma ve Bizans kültürlerinin tümüne birden sahip olan, bu kadar çok kültürü bağrında barındırmış başka bir ülke yoktur. Çorum ili söz konusu bu kültürel yapı içinde ayrı bir öneme sahiptir. Bu topraklar üzerinde Dünya'nın en eski ve yerleşik uygarlığına sahip olan Hititler ile ilgili uluslararası bir kongreye ev sahipliği yapmanın onurunu yaşıyor ; Çorum ili ve O'nun üniversitesi olan Hitit Üniversitesi olarak gurur duyuyoruz.

Konuşmamım başında kısaca Hitit Üniversitesini tanıtmak istiyorum.

Daha önce Gazi Üniversitesine bağlı olan eğitim birimlerimiz 2006 yılında çıkan yasa ile Hitit Üniversitesi olarak hayata geçmiştir. Hitit Üniversitesi 180 öğretim elemanı ; 7000 öğrencisi ; İktisadi ve İdari Bilimler, Mühendislik, İlahiyat ve Fen Edebiyat fakülteleri ile dört fakültesi; üç meslek yüksek okulu ve sağlık yüksek okulu ile eğitim ve öğretimine devam etmektedir. Ayrıca Sosyal Bilimler Enstitümüzde İşletme yüksek lisans programı 2007-2008 eğitim döneminde açılmıştır. Bunun yanında Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi 2008 yılında faaliyete geçmiştir.

Tarihe yön veren uygarlıkların geçiş noktasında bulunan Çorum ilimiz yeni kavuştuğu üniversitesi ile geçmişle geleceğin bir köprüsü olma misyonunu yüklenmiş, geleneksel değerler ile bulunduğu çevrenin sosyal, ekonomik, kültürel yapısını değerlendirerek, modernleşmenin kaynaşmasını sağlayacak atılımlarla gelişimini sürdürmeyi temel amaç olarak belirlemiştir.

Değerli Bilim İnsanları

Adını aldığı uygarlıkla ilgili bilimsel araştırma yapan bir bölümün kurulması ve hayata geçirilmesi üniversitemiz için çok büyük bir önem arz etmektedir. Bu çerçevede Arkeoloji ve Hititoloji bölümlerinin kurulması konusunda yapılacak olan katkılara ve önerilere her zaman açığız. Hitit Üniversitesi olarak, bulunduğumuz ilin çok önemli bir arkeolojik öneme sahip bir bölge olmasından yola çıkarak arkeoloji alanında söz sahibi olmak temel amaçlarımızdan biridir. Bu amaçla üniversitemizde arkeoloji bölümü kurulmuştur. Çorum'un bir Hitit merkezi olmasından dolayı Hititoloji'ye ayrıca önem vermekteyiz. Belirli bir donanımına sahip olduktan sonra da bir Hitit Uygarlığı Araştırma Enstitüsü kurmayı amaçlamaktayız. Fakat önemli bir sorunumuz yetişmiş eleman bulamayışımızdır. Uzun yıllardır Hititoloji Ana Bilim Dalı olan birimlerin bu konuda yeterli çaba göstermemiş olmaları da düşündürücüdür.

Bu topraklarda yaşamış uygarlıkların bizlere bıraktıkları eserleri ortaya çıkarmak, değerlendirmek ve tüm insanlığın hizmetine sunmak sizlerin görevleridir. Bu eserleri bulduktan sonra yasal süreç içinde ve sorumluluk bilinciyle bilimsel değerlendirmelere ve paylaşmaya uygun yayın yapmanızı beklemek, başta meslektaşlarınız olmak üzere bizlerin en doğal hakkıdır.

Değerli Bilim İnsanları

Sizlerin özverili çalışmalarınız sayesinde elde ettiğiniz bilgiler, yalnız bir topluma ya da tarihin belli bir dönemine mal edilemez; bunlar geçmiş tüm insanlığın ortak ürünüdür. Bu bilgileri zaman yitirmeden paylaşmak bilim insanının asli görevlerinden biridir. Bu çerçevede bundan önce yaptığınız ve bundan sonra yapacağınız özverili çalışmalar için Sizlere teşekkürlerimizi sunuyoruz. Bu topraklarda yıllardır araştırma yapan ve bu konuda bilime katkıda bulunan yabancı bilim insanlarının da katkılarını takdir ediyor ve teşekkür ediyoruz.

Tarihi eserler bulundukları yerlerde anlam ifade ederler. Bunların başka yerlere ya da ülkelere götürülmesi tarihe yapılan büyük bir saygısızlıktır. Hele eserlerin başka bir

ülkeye kaçakçılık yoluyla taşınması ise bağışlanamaz. Bu konuda yapılacak çalışmalardan biri, söz konusu bölgelerde yaşayan insanları, özellikle çocuklarımızı bilinçlendirmeye yönelik eğitim ve kültür politikalarının geliştirilmesi olmalıdır.

Değerli Konuklar

Rahmetli Prof. Dr. Sedat Alp hocamızın kütüphanesinin üniversitemiz için öneminin idrakı içinde yaptığım girişimler sonucunda, hocamızın eşi Ferzan hanımın da izinleriyle Sedat Alp hocamızın kitaplarının çok büyük bir bölümünü Hitit Üniversitesi merkez kütüphanesine kazandırmış bulunuyoruz. Bu değerli kaynaklar kütüphanemizin özel bir bölümünde yararlanmak isteyenlere sunulacaktır. Bu vesile ile Ferzan hanımefendiye huzurlarınızda teşekkür ediyorum.

Sözlerimi tamamlarken bu kongrenin gerçekleşmesinde emeği geçen herkese, özellikle ev sahibi konumundaki Çorum Valiliğine, Çorum Belediyesine, Hititoloji Kongresi'nin Çorum'da yapılmasında üstün gayret gösteren kongre başkanı Prof. Dr. Aygöl Süel'e, düzenleme kurulunda görev yapan tüm arkadaşlarıma, katkı ve destek veren tüm sponsorlarımıza, uzaktan yakından buraya kadar gelip aramıza katılan ve birikimlerini bizimle paylaşan yerli, yabancı tüm katılımcılara ve bilim insanlarına teşekkür ediyor, kongrenin başarılı geçmesini diliyorum.

VII. Uluslararası Hititoloji Kongresi

Prof. Dr. Serdar KILIÇKAPLAN

Hitit Üniversitesi Rektörü

25 Ağustos 2008 Anitta Otel

Önemli Not :

Kongre kitabının basılmasını sağlayan Çorum Valiliği'ne sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

TEŞEKKÜR

Her Hititoloji Kongresi yeni bilgiler ve buluşlarla, zengin Hitit Uygarlığını daha yakından tanımamıza yardımcı oluyor, bizleri bu engin, güçlü ve muhteşem uygarlık hakkında daha da aydınlatıyor.

Her buluşmamızda yaptığımız araştırmaların ve bilimsel çalışmaların ileri nesillere ve insanlığa aktarılması ise, Hititoloji Kongresi Bildirileri Kitabının basılması ile mümkün olmaktadır.

VII. sini gerçekleştirdiğimiz çok başarılı bir Kongre'nin kalıcı olmasını sağlayacak, son derece değerli “VII. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri” Kitabı Çorum Valisi Sayın Nurullah ÇAKIR'ın sayesinde ve destekleriyle basılmıştır. Bu nedenle katkılarından dolayı kendisine en derin şükranlarımızı sunmayı bir borç bilirim.

Prof.Dr. Aygöl SÜEL
Kongre Başkanı

Sayın Vali

Hitit Üniversitesi'nin Sayın Rektörü

Sayın Garnizon Komutanı

Sayın Belediye Başkanı

VII. Uluslararası Hititoloji Kongresi'nin Sayın Üyeleri

Sayın Meslektaşlarım

Sayın Konuklar

Sayın Basın mensupları

Öncelikle hepinize hoş geldiniz diyor, sizleri saygıyla selamlıyorum.

Bugün, Çorum özel günlerinden birini daha yaşıyor. İşte, son Kongre'nin üzerinden bir üç yıl daha geçti. Bu topraklar üzerinde dünyanın en eski ve yerleşik uygarlıklarından birini yaratan Hititlerle ilgili, bir bilimsel toplantıyı, VII. Uluslararası Hititoloji Kongresi'ni gerçekleştirmek üzere burada toplandık.

Eski Anadolu uygarlıkları üzerindeki araştırmalarda, Hitit Bilimi'nin çok önemli bir yeri vardır. İlk defa Anadolu'da devlet kuran Hititlere ait eserlerin keşfedilmesi ve bilim dünyasına kazandırılması bilime önemli katkılarda bulunmuştur. Yerli ve yabancı bilim insanları yaklaşık bir buçuk asırdan bu yana Hitit uygarlığından kalan eserler üzerinde çalışmakta, incelemeler yapmaktadırlar.

Hititler çeşitli alanlarda birçok uygarlığın öncülüğünü yapmışlardır. Kurdukları bu süper devlet, günümüzden yaklaşık dört bin sene önce Anadolu'ya devlet kavramını getirmiş, idari, hukuki, kültürel ve sosyal konularda olduğu gibi, teknolojiye de yaşadıkları çağa damgasını vurmuştur. Böylece Hitit Devleti, çağının en büyük devletlerinden biri olarak tarihe geçmiştir. Hititlerin Anadolu'nun konumunu iktisadi siyasi ve kültürel bakımdan iyi değerlendirmeleri, onların uygarlıklarını kalıcı kılmıştır. Bu bakımdan Hitit uygarlığının her yönüyle incelenmesi bilime büyük katkılar sağlamaktadır.

Hitit uygarlığı adına gerçekleştirilen en büyük toplantılar olan Hititoloji Kongreleri ile Hitit dünyasına yolculuğumuz, dünyada ilk defa 1990 yılında Çorum kentinin ev sahipliği ve desteği ile başlamıştır. Bu kongrelere Çorum kenti altı yılda bir ev sahipliği yapmaktadır. Hitit Devletinin iki başkentinin ve önemli merkezlerinin Çorum ilinde bulunması, ona böyle bir hak ve aynı zamanda bir görev vermektedir. Çorum'da Hitit Üniversitesi'nin kurulması, Kongrelerin Üniversitenin bilimsel bünyesinde devam etmesini sağlaması bakımından sevindirici bir gelişme olmuştur. Bu üniversite Hitit uygarlığı ile uğraşan hepimiz için çok önemlidir. Hitit Üniversitesi Türkiye'de Büyük Atatürk'ün bu uygarlık için başlattığı araştırmaları yürütecek ve kurulacak birimleriyle bu bilime ışık tutacaktır.

Bu vesile ile belirtmeliyim ki geçen Kongre'den bu yana bir yenilik de Çorum Müzesi'nin yeni binasında açılmasıdır. Çorum Müzesi dünyada Hitit eserlerinin görülebileceği bir ihtisas müzesi olma niteliğini taşımaktadır ve bu nedenle de dünyada ve Türkiye'de çok önemlidir.

Hititoloji oldukça genç bir bilim dalıdır. Bu çalışmaları başlatanlara ve devam ettirenlere ne kadar teşekkür etsek azdır.

Bu üç yıl içerisinde kaybettiğimiz çok değerli meslektaşlarımız oldu.

Hocamız, I., III. ve V. Hititoloji Kongrelerin başkanı Ord.Prof.Dr. Sedat Alp'i saygıyla ve rahmetle anıyoruz ve meslektaşlarımız Prof.Dr. Carol Justus, Prof. Dr. Gregor Giorgadze, Prof.Dr. Giorgi Rikov, Prof. Dr. Ruggiero Stefanini, Prof.Dr. Julia Orlamünde, Prof.Dr. Rudolf Werner, Prof.Dr. Jin Jee'yi saygılarımızla anıyoruz. Kendilerinin bilime yaptıkları katkıları ve çalışmalarını hiç unutmayacağız.

Hititoloji Kongreleri dünyadaki her Hititoloğun heyecanla, merakla beklediği değerli toplantılar haline gelmiştir. Geçen kongreden bu yana, bu üç yıl boyunca Hititoloji sahasında yepyeni çalışmalar yapılmıştır ve bizlere yepyeni bilgiler verecek merkezler açığa çıkarılmıştır. Yoğun bir şekilde süren ve bilgi birikimimize daha büyük katkılar sağlayacak olan bu yeni çalışmalar bu kongrede siz bilim insanları tarafından sunulacak ve tartışılacaktır. Bugüne kadar gerçekleştirilen bütün kongrelerin bildiri kitapları

basılmıştır. Bu değerli kitaplar bütün Hititoloji Kütüphanelerinin vazgeçilmez başvuru kitapları arasında yer almaktadır.

Şimdi sevinerek görüyoruz ki çok genç bilim adamları yetişmekte ve kongrelerde yer almaktadır. Bu husus Hititoloji kongrelerin geleceği bakımından fevkalade önem taşımaktadır. Çok bilinmeyenli bir bilim dalı olan Hititoloji için de bu çok memnuniyet verici bir gelişmedir.

Her kongre kendinden önceki kongreden aldığı bilim kültür mirasını daha fazla katkılarda bulunarak bir sonraki kongreye iletme vazifesini üstlenmiştir. Dünya tarihi için çok önemli olan bu uygarlık üzerinde yapılan araştırmalar da böyle artan bir ivme ile olmalıdır. Aynı topraklarda yerleşme ve yaşama şansına sahip olduğumuz bu uygarlık üzerinde bilinmeyen birçok soruya ancak bu şekilde cevap bulabiliriz.

Kongre'ye katılamayan bazı değerli meslektaşlarımız Kongre'nin başarısı için en iyi dileklerini bildirdiler. Burada Hititolojinin duayenlerinden sayın Prof.Dr.Muhibbe Darga'yı, Prof.Dr.Onofrio Carruba'yı, ve Prof.Dr.Gernot Wilhelm'i saymak ve onların iyi dileklerini size ulaştırmak istiyorum.

Çorum Kenti her türlü desteğini yine esirgememiştir. Başta Sayın Çorum Valisi Mustafa Toprak ve Belediye Başkanı Turan Atlamaz olmak üzere Çorum kenti'ne teşekkür ve şükranlarımı sunarım.

Kongrenin hazırlanmasında ve bu çalışmaların yürütülmesinde büyük katkıları olan başta Hitit Üniversitesi Rektörü Prof.Dr.Serdar Kılıçkaplan'a ve emeği geçen herkese huzurlarınızda teşekkür ediyorum.

Hepinize tekrar hoş geldiniz diyor, Hitit uygarlığının bilinmeyen yönlerinin daha açık ve berrak bir biçimde bilim dünyasına ve kamuoyuna sunulmasının sağlanmasını ve Kongrenin başarılı geçmesini diliyor, saygılarımı sunuyorum.

Prof. Dr. Aygöl SÜEL
Kongre Başkanı

METHODOLOGICAL ISSUES AND PROBLEMS IN RECONSTRUCTING “HITTITE RELIGION(S)”

*Manfred HUTTER**

Since the early days of Hittitological research at the beginning of the 20th century, studies related to cultic practices described in the Cuneiform texts from Boğazköy or systematic approaches to the study of “Hittite” religion are well known. The first systematic treatment of the topic was written by Albrecht Götze¹ in 1933 and the most recent contribution to this field has been published by Piotr Taracha.² According to the various length these studies generally present materials related to deities, mythology and cultic practices mainly based on textual sources from Anatolia and arranged along phenomenological aspects.³ Some recent publications pay more attention to historical developments⁴ or outline the beliefs of Luwians or Hurrians in the Hittite Empire.⁵

Though these different studies are very helpful, they are widely missing a theoretical framework that is used for presenting or reconstructing Hittite religion.⁶ While V. Haas

* Prof.Dr. Manfred HUTTER. Institute For Oriental and Asian Studies, University of Bonn.

1 Götze 1933; Furlani 1936 is the first book covering Hittite religion.

2 Taracha 2009: 3f. with fn. 4 has given references for the most important monographs or encyclopedic entries on “Hittite religion” starting in the 1950s; one can add Tatišvili 2004: 5-172 (Georgian text), 173-195 (German summary) and most recently Schwemer 2008.

3 This is e.g. the case in Haas 1994 or Collins 2008: 157-195.

4 E.g. Popko and Taracha, who both present the material in separate sections for the Old Hittite period (Popko 1995: 67-83; Taracha 2009: 36-79) and the Empire period (Popko 1995: 109-159; Taracha 2009: 80-167). Also Tatišvili organizes the material treated by her along historical development for the early (2004: 102-139, 175-189) and the Empire period (2004: 140-172, 189-195). Due to his concept of paying more attention to the diachronic development of religion, Popko (1995: 163-193) also describes the main traditions of religions in Asia Minor during the first millennium BCE.

5 Detailed studies of the different “cultic strata” in the Hittite religion or special studies of the different beliefs of the ethnic groups in recent years have been presented by Klingner (1996), Trémouille (1999; 2000) and Hutter (2003).

6 Cf. Haas 1994: xiii-xiv; Popko 1995: 19, 25; Hutter 2003: 279f. Taracha 2009: 1-3.

explicitly mentions that he avoids to arrange his material according to theories of cultural anthropology or comparative religion, M. Popko bases his work on an evolutionary approach with consequences in his interpretation of so-called “magical” rituals. For reconstructing Luwian religion, M. Hutter adopts a fragmentizing approach instead of a harmonizing approach because of the limited sources for the reconstruction of Luwian beliefs, which means Hutter restricts himself to analyze religious practices only in relation to historical and / or sociological contexts and avoids to present a “philosophical / theological” essence of Luwian religion. Recently P. Taracha puts the *do ut des* principle at the root of negotiations between man and gods and from an evolutionary point of view he also differentiates between cult and magic, although he is aware that both topics are not exactly distinguishable in every case. Considering the written sources available to us, B.-J. Collins mentions that Hittite “religious compositions are official in nature, ... and certainly were not written to aid in private devotion.”⁷ Although B.-J. Collins’ position is correct in general terms, the goal of this article is to raise some methodological questions and proposals to increase our knowledge of Hittite religion which can help us in the future to define more precisely what we may mean when we speak about Hittite religion. Among the questions that arise for comparative religion from the Hittite sources, at least a few should be mentioned:⁸ What do we know about local cults and their independence or dependence from the religion in the capital Hattusa? How are foreign traditions and cults incorporated in Hittite religion? Are there cases of religious communities and priests who have a common organization all over the country? Is there any control of the individuals’ religious practice?

Along such questions we may – in the future – work out more precisely the term “Hittite religion” which is closely associated with the political system and the interest to uphold political power. The present contribution will limit itself chronologically to the Empire period and raise two other minor questions: What can we deduce – despite Collins’ sceptical view – from Hittite texts about the commoners’ religious practice? This question will be addressed in the first four sections. And: How can we best reconstruct “Hittite Religion” and describe the religious pluralism during the Empire period from the end of the 15th century until the end of 13th century, based on local cults, foreign cults or individual religious practices. This question will be answered in a shorter way in the fifth section of this article.

7 Collins 2008: 157.

8 Some of these questions can be compared with the list of twelve “elements and characteristics” which Cancik / Rüpke 2009: 1f. mention referring to Roman religion. They also write (ib. 2): “Die vergleichende Religionswissenschaft hat zu prüfen, ob andere Reiche – die Osmanen, Perser, Assyrer, Hethiter – ähnliche Elemente und Strukturen einer ‘Reichsreligion’ ausgebildet haben. Die Termini ‘Religion des imperium Romanum’ oder ‘Reichsreligion’ setzen die relative Einheitlichkeit der kultischen Praxis vor die Vielzahl der Götter, ihrer Namen, Bilder und Mythen: eine Religion und viele Götter.” It is beyond the scope of this article to compare Roman and Hittite religion, but the observation by H. Cancik and J. Rüpke can be inspiring for further studies about “official” Hittite religion (in German: “Reichsreligion der Hethiterreiches”) according to the elements and characteristics mentioned by them.

1) Theophoric Elements in Personal Names as tokens for “individual beliefs”?

Personal names can be taken as some indication for religious thoughts because name-giving in a broader sense reflects not only a religious setting in a general way and predicts the wishful fate for the newborn, but as H. A. Hoffner has mentioned, names were also “simply chosen because they were conventional and popular”.⁹ In this way, names can also reflect some ideas of religious practices outside the official sphere, as their theophoric elements reflect the “conventional” religion of their bearers or their parents.¹⁰

With this in mind, I take a look at a sample of names with theophoric elements. Suzanne Herboldt has studied the bullae from the Nişantepe archives that present many names which can be taken as a first sample. 11.1% of the persons named on the bullae are priests or belong to the cultic personal.¹¹ In total, we have 50 different names accompanied by one of these “cultic” titles. For our purpose it does not matter at the moment if a name is given to more than one person.¹² If we look at the interpretation of these names, we find the following names with a theophoric element: Anna, Arma-Pihami, Arma-piya, Aza-Tarhunta, Ehli-Teššūp, Iyari-mu, (M)uzi-Runtiya, Pihami (and further names built with a derivate from Piha- like Piha-muwa or Piha-ziti) and Taki-Šarrumma. From these eleven names, nine have a Luwian theophoric element and two a Hurrian one.

For comparatistic reason, we look at the total number of names in the corpus studied by S. Herboldt: the total catalogue comprises 702 entries, but there are only 322 different names. The list of theophoric elements in these names is longer, of course. We find the following divine names or titles incorporated in the names: Anna (nos. 12, 13)¹³, Arma (nos. 27, 29, 52, 53, 58, 65, 68, 69), Hepat (no. 11), Innara¹⁴ (nos. 126 (?), 136, 137), Iyarri (no. 152), Izzummi (no. 153), Kurunta (nos. 181, 186, 191, 603), Pihami and further derivatives from Piha- (nos. 297, 298, 299, 303, 304, 305, 308, 312, 317, 558), Runtiya (nos. 108, 224, 275, 365, 373, 421, 569, 570, 601, 604), Šarrumma (nos. 75, 97, 98, 133, 163,

9 Hoffner 1968: 203; for some general consideration on name-giving cf. Hutter 2003a.

10 A systematic study of name-giving and theophoric names as sources for the history of religions or religious concepts in Hittite culture is still missing; short remarks about theophoric names can be found with Tischler 2002: 76-79; Popko 2008: 28-30.

11 Herboldt 2005: 103: SACERDOS2 (“priest”), DEUS:DOMUS.DOMINUS (“lord of the temple”), PASTOR (“shepherd”), URCEUS (“cupbearer”), L 135.2 (“augur”, cf. IGI.MUŠEN), pa-ti-li (p.-priest), hi-la-mi (“temple-servant”), ta-pari-tá-sa5 (“cultic personal”).

12 15 individual names are associated with the title SACERDOS2 (Herboldt 2005: 382), 14 persons bear the title URCEUS (ib. 392), 10 others are characterized by the title L 135.2 (ib. 393f.); the other titles are less common with different names: PASTOR is applied to 4 names (ib. 376), DEUS:DOMUS.DOMINUS to 3 names (ib. 373); two persons bear the title hi-la-mi (ib. 375), while pa-ti-li (ib. 376) and ta-pari-tá-sa5 (ib. 392) can only be found in connection with one name.

13 All the numbers refer to the catalogue in Herboldt 2005: 114-247.

14 Hawkins 2005: 290.

329, 322, 355, 391, 456, 571, 633), Šaušga (nos. 365, 373), Tarhunta¹⁵ (nos. 82, 305, 410, 413, 414, 415, 418, 422, 648, 649, 650, 660, 662), Tarupassani¹⁶ (nos. 105, 443), Teššup (nos. 104, 135, 151, 385, 404, 453, 504, 692), Tiwad¹⁷ (nos. 454, 460, 461, 462, 464, 465). The whole corpus offers thus 15 theophoric elements, ten referring to Luwian gods and five to Hurrian gods. The theophoric elements are distributed to 83 different names, 24 of them bearing a Hurrian theophoric and 59 a Luwian theophoric element. That statistically the Hurrian portion among the total of names is higher (28.9%) compared to the Hurrian elements among the names of cultic personals (with only 18.1%) can be explained by the fact that among the total corpus of names there are a lot of princes and members of the royal court, favoring a “dynastic pantheon”¹⁸ inspired by Hurrian religion. This may have also left its traces in the process of name-giving in the royal family.

The preference for Luwian gods according to the onomastic evidence is not surprising at first glance, because recent studies of the sociolinguistic setting in the core lands of Hatti show that since the 14th century the majority of the population has been Luwian¹⁹ which is also reflected by the fact that Luwian names were wider spread than Hittite names.²⁰ This demographic change in the Hittite core lands since the end of the 14th century was also motivated by the devastation of the country because of the plague which ravaged there for about 20 years as is well documented in texts from Mursili II’s reign. As a result Mursili brought deportees from Arzawa, but also from Karkamiš and Hayaša to Hatti to fill the gap caused by the plague.²¹

This demographic change must be taken into account when we ask about the religion of the “common” people in the Hatti core lands during the Empire period. While politically the Empire period was dominated by Hittites, crowds of the general population were not only speaking Luwian but they also brought Luwian culture to the Hatti core lands – with a double effect that leads to a preliminary result for the history of religions in the Hittite Empire: Luwian elements – as is generally known – had an impact on the pantheon of the state. Taking up P. Taracha’s differentiation between the official pantheon of the state and the dynastic pantheon,²² it is only in the first “pantheon” into which an incorporation of Luwian religious concepts occurred, side by side with local thoughts, with older

15 Cf. Hawkins 2005: 295.

16 Cf. Hawkins 2005: 274.

17 Hawkins 2005: 296.

18 Cf. Taracha 2009: 92ff. for the importance of the dynastic pantheon in the Empire period.

19 Yakubovich 2008: 372; van den Hout 2007: 234.

20 Yakubovich 2008: 325.

21 Bryce 2003: 61f.; van den Hout 2007: 241.

22 Taracha 2009: 91-95.

traditions, with Hurrian and other elements. For the sake of and maybe for the use in this official cult, Luwian texts had also been preserved in the “libraries” of Hattuša.²³ But for the question of the individual religion we have to stress – and this is my first thesis – that the Luwian population in everyday life did not care for this official Hittite cult of the state, but only picked up those religious practices which were of Luwian origin, because they hold on to the Luwian gods as can be judged from the onomastic evidence. The same holds true for the smaller number of Hurrian people dwelling in the Hittite centre, who would stick to Hurrian traditions in everyday religious practice.

2. “If (s)he is a poor (wo)man ...” – Elements of common peoples’ religion in prescriptive texts

What can we know about religious practices in everyday life as nearly all our textual sources come from libraries and archives in Hattuša? Studies in recent years that focussed on Hittite literature have led to the following results: Ritual texts which make up a high percentage among Hittite texts in general and especially among “religious” texts are prescriptive texts and not descriptive texts of rituals.²⁴ As prescriptive texts they can be used as “models” for several occasions and thus they gain some general importance; therefore most of these texts are also preserved in more than one copy. This is also the case with other texts (mainly historiographic texts, laws, treaties, festival texts, myths and prayers), while the corpus of omen reports, votive texts, or administrative documents can be characterized as descriptive texts, they are generally preserved in only one copy. Both categories of texts served practical purposes, but texts from the first category were intended to be used for a longer period and therefore copied and stored in the “libraries” while the second category was only archived for a short period without being copied to keep duplicates.²⁵ As prescriptive texts they allow to reconstruct many aspects of the official “religion of the Hittite state”, but to some degree they can also help to shed some light on “private” or “individual” religion.

I think it is important to observe the mentioning of the “poor man” (^{LÚ}MÁŠDA) in many ritual texts. Some of these texts are arranged in a parallel way: if he (or she) is rich ... if he (or she) is poor. Then differences in quantities or qualities of the materials, which are arranged to perform the ritual, are mentioned; in the texts of the festivals for Huwaššanna we find the following examples:²⁶

23 Cf. also Hutter 2003: 254-256.

24 Cf. Miller 2004; Christiansen 2006.

25 Cf. van den Hout 2002: 865-867, 875-877.

26 See Hutter 2004: 249f. Further references from the Huwaššanna text are given by Groddek 2004: 332 and Güterbock 1962, 348, e.g. KUB 17.24 ii 16-18; KUB 25.105, 5-7; KBo 9.130, 3-5.

KUB 27.59 i 26-28: “If the ritual patron is rich, he fills the jar on that day and he starts to celebrate the festival at that day. If he is poor, he ...” ([*nu-ma*]-*a-an* EN.ŠÍSKUR *ḫa-ap-pí-na-an-za ... ma-a-na-aš* ^{LÚ}MÁŠDA-*ma* [...])

KBo 9.139+, i 7-9: “When he celebrates the god (and) if he is rich, then he spreads [...] on the [throne], if he is a poor, he spreads [...] on the throne.” ([*ma*]-*a-an-za* DINGIR^{LAM} *ku-iš-[ki i-ya-zu m]a-a-an [ḫa-a]p-pí-na-an-za A-N[A* ^{GIŠ}DAG ... *i]š-pa-a-ri [ma-a-n]a-aš* ^{LÚ}MÁŠDA-*ma* [... A-NA ^{GIŠ}]DAG *iš-pa-a-ri*)

Other ritual texts show a comparable situation:

KUB 54.65 iii 32-34: “When they have finished eating and drinking, the ritual patron rises. And they drive there a donkey. But if he is poor, they make a donkey from clay.” (*ma-a-an* ^{LÚ}MÁŠDA-*ma nu ANŠE ŠA IM i-ya-a[n-zi]*).²⁷

KBo 5.2 iii 30-35: “Then he releases a kid as a scapegoat for the gods and goddesses. But if some great lord performs the ritual, he may release a person as a scapegoat, if he is so minded, or he may release an ox if he is so minded.” (*ma-a-an ki-i-ma ŠÍSKUR BE-LUM GAL ku-iš-ki ši-pa-an-ti nu-uš-ši ma-a-an ZI-ŠU na-aš-ta na-ak-ku-uš-ša-ḫi-ti pa-ra-a UN-an tar-na-i ma-<a>-an-ši ZI-ŠU-ma na-aš-ta pa-ra-a GU₄-un tar-na-i*)²⁸

Such texts in my opinion allow the following conclusion: The “poor” one (^{LÚ}MÁŠDA) is not an absolutely poor man, who has nothing, but we can take him as a “commoner”, who also wants these rituals performed on his behalf; but he cannot afford the same “big” (and expensive) ritual as someone from the the upper class (cf. the “great lord” in KBo 5.2 iii 32). From this sociological setting it is easy to conclude that such rituals can also be part of the religious and ritual practice of common people,²⁹ with only one difference: it will be less costly and accordingly shorter. But these texts show that such prescriptive ritual texts from Hattuša can also serve the everyday purposes of everybody. Thus we have to conclude that such examples also reflect religious practices of commoners, sometimes with different ethnic backgrounds in Hattuša. The prescriptive form “if ... then” can even lead one step further, if we keep in mind that in many rituals we find different possibilities

27 Ritual of the augur Dandanku, ed. by Bawanypeck 2005: 144f.

28 Ammihatna’s ritual, translated after Miller 2004: 500; cf. Strauß 2006: 228, 240f.

29 That rituals can be performed both for the king and for common people also becomes clear from the different versions of Ambazzi’s ritual (CTH 391): While the first version is performed for common persons as ritual clients, the second version is performed for the king (compare KUB 9:25+ ii 29ff. with KBo 13.109 ii 13), as was observed by Christiansen 2006: 138f.

of performing the ritual. Jared Miller correctly sees such a wording as a strong argument for the prescriptive (and not descriptive) character of the ritual texts.³⁰ But this openness regarding the ritual patron (“if he is a man ...; if she is a woman ...”) also allows us to take such texts as indirect source materials that show that the ritual practices prescribed in the texts are not restricted to an exclusive use in “official” cults, but that these “if ... then” constructions indicate a wide-ranging use, also for commoners and their religious practice outside the official cult.³¹

Concluding this section, I put it into a second thesis: Private or individual religion was not documented in a “prescriptive” way like documents for official religion. Maybe there existed some descriptive texts about private religion which were stored or “archived” as single texts (but not as copies), so that they all got lost. But I think it more probable that usually private religion was not documented in written form and thus we have no independent documents in Hittite for it. So we can only to some degree draw a few conclusions from prescriptive texts³² from the field of official religion. When doing this we also have to keep the different ethnic and cultural setting or traditional background of the text traditions in our mind. So – also in the light of my first thesis – we use such prescriptive texts for the religion of the common people according to their ethnic (or sociolinguistic) background.

3. Participation in Festivals and cultic practices of individuals and social groups

In Muršili’s prayer to the Sun-goddess of Arinna (CTH 376.A) the goddess is addressed in the following way:³³

“[You, O Sun-goddess of Arinna, are an honored] goddess. ... [Only in Hatti they] provide for [pure and holy] festivals and rituals for you, [but in no other land] do they provide any such [for you.] ... Only in Hatti they celebrate festivals for you – the festivals of the months, festivals throughout the course of the year, [autumn, winter] and spring, and the festivals of the sacrificial rituals.”

30 Miller 2004: 500-505.

31 Miller’s statement (2004: 500f.) can be reconciled with this position when he writes: “Thus it is seen that this text was composed with no specific person – male or female, elite or common – and with no specific locale in mind. The composition does not describe a ritual that was taking or had taken place, but rather reflects a prescriptive work created for an appropriate future occasion, and allows leeway for a number of potential circumstances.”

32 This thesis does not contradict my thoughts about the function of Luwian religious texts in the Hittite capital (Hutter 2003: 254-256) but attributes a further function to these texts (and indirectly also to texts in Hurrian language).

33 Singer 2002: 51; cf. also Hutter 2008: 75f.

This list of festivals is not exhaustive for the official cult in the Hittite state, but it allows at least a first glance at the function of the great festivals to both reconcile the gods and to stabilize the society for the sake of the state. The last aspect becomes evident – as V. Haas has observed in his study of Hittite Religions³⁴ – from the position of participants in the festivals. Their role reflects the social situation in the Hittite state, with the royal family as the centre or as an inner circle, surrounded by the high administrative and public officials, the governors of the various provinces and the representatives of various cities and the “foreigners”, that means diplomats from vassal-states or neighbouring countries. Thus the state cult and the Hittite festivals are mainly a mirror for the upper-class society related to political terms.³⁵

What is the position of common people during these festivals? As far as we can see, they are only at the margins of the festival, maybe visitors at the processions and cultic journeys of the king, maybe also active in those by-products of the festivals which are not presenting religious thoughts, but general entertainment, fun and happiness.³⁶ But from an anthropological point of view, festivals are an important factor in everyday life and also in religious life. Therefore the question arises, what – if any – kind of “festivals” we can find as an expression of the religion of common people in the Hittite Empire. Regarding the vast topic of “festivals”, I think we have to differentiate on various levels what kind of “festivals” (or cultic services regularly performed for the gods) were performed in everyday life.

One such kind of practice can be related with Joost Hazenbos’ study about the organization of local cults in the thirteenth century; as a result of this organization we find different classes of towns regarding their position in the official cult:³⁷ the ranges span from upper class towns with temples for their respective gods and a number of priests and other employed cult functionaries, serving the gods with daily and monthly offerings and with the celebration of the spring and autumn festivals. At the bottom of this hierarchy of cultic places we find those towns where only a small *huwaši*-shrine or *huwaši*-stele existed as the centre for the celebrating of a (simple) festival in spring and in autumn. Of course, between these two extremes there was a large group of cultic centres, either closer to the upper or the lower end of this spectrum. Maybe even these results for local cults which are integrated into and financed by political authorities to use Hittite religion

34 Haas 1994: 679f.; cf. also Görke 2008: 64-68; Hutter 2008: 79f.

35 Haas 1994: 680: „Betrachtet man die Festrituale unter einem gruppen-soziologischen Gesichtspunkt als verdichtete Abbildungen und Wiederholungen des sozialen Zustandes der hethitischen Gesellschaft, so vermitteln sie den Eindruck eines straff organisierten, umfassenden Staatswesens, das allein der König repräsentiert.“

36 For entertainment during festivals see Hutter 2008: 83f.

37 Hazenbos 2003: 192-199.

for the sake of the state,³⁸ shed some light on common religion: We can speculate that – at least the minor cultic centres – also served as places of religious practices for commoners, using the *huwaši* shrine as a “sacred space” for giving reverence to the deity which was thought to dwell in the *huwaši*-stele and taking into account the services of the priest as a specialist for religious service. To my knowledge, this suggestion cannot be based on textual Hittite sources that priests who are engaged in the official cult also privately offered religious services to common people. Maybe an analogy from the Hebrew Bible can be used in a comparative way: A certain Michayahu privately employs a Levite as priest in his private shrine. The Hebrew Bible slightly blames this Michayahu commenting that at that time everybody did as he liked, because there was no king ruling in Israel and controlling society and religion (Judges 17: 6). For our analogy I want to interpret this Hebrew story as an example showing that while expecting the close relationship between religion and the political power on the one hand, it cannot be avoided that (professional) cultic specialists – like the Levite – are also employed by common people for their private religious practice. Therefore I postulate that at least minor local Hittite shrines where the religion of the state was not practiced every day with regular offerings, these religious institutions were also used by common people for their own religious purposes. In this way, common people could use the religious “infrastructure” which was necessary for the performance of official festivals and rituals also for their own religious practice as an alternative to the official cults. Besides this use of minor sanctuaries for “private” service we also know that private living complexes had a room inside the house dedicated to religious practice. As Dirk P. Mielke has shown for the excavation in İnandiktepe the building complex where the cultic vase was excavated can not be labelled as “temple” but as estate,³⁹ within which one room – the finding spot of the cultic vase – was used for (private) cult. Also in such a case, local priests may be employed for performing religious service for commoners apart from the public sphere of festivals and monthly offerings in the local temples.

Other “festivals” of common people are – in my opinion – connected with the ethnic background of these population groups. As we have seen before regarding two textual references of the festivals for the Luwian goddess Huwaššanna, also “private” or common people (a “poor” man) could execute such a festival. But among the festival texts from Hattuša we also have some festivals of which the connection with a local community or an ethnic group is still easily discernable, even if these festivals have been incorporated into the official Hittite religion of the state. Besides the festivals for Huwaššanna, I would like to mention the Ištuwa texts,⁴⁰ but also the list of festivals

38 Hazenbos 2003: 230.

39 Mielke 2006: 260.

40 For the Huwaššanna festivals in general cf. Hutter 2003: 243-247; 2004: 255f.; für Ištuwa see Hutter 2003: 239-243.

mentioned in the instruction for the temple personnel:⁴¹ Some of these festivals – *hiyara*, *pudaha*, *(h)išuwa* and *šatlašša* – clearly show their connection with local population groups; the Kizzuwatnean origin of the *hišuwa*-festival is well documented by ritual texts, and also some fragmentary ritual texts referring to three other festivals show that they are related to cultic practices of people from Aleppo. In my opinion these festivals did not refer to the state cult – although the texts mentioning these festivals were found in Hattuša – exclusively, but also are festivals especially for the members of these ethnic groups or their social community. Therefore these festivals give us a glimpse into religious practices of individual groups besides the state cult. – Both the private “use” of minor shrines as mentioned above and such festivals can be arranged along a festival cycle carried out throughout the year or a “individual” festival cycle throughout one’s life. But it must be mentioned that we only have little evidence of individual “festivals” marking special occasions of an individual’s religious life.⁴²

This leads to a third thesis: The common people in Hattuša only participated marginally in the festivals of the state cult, but they either practiced minor festivals at local shrines (by sharing these shrines where also “regular” festivals or offerings on behalf of the state cult took place), maybe also hiring priests who were employed at the shrines. Or, besides this, they celebrated festivals according to their ethnic or geographical origin as a way to preserve their social identity by the means of religion. In everyday life, domestic cults were also practiced at home, sometimes in a special room of the house designed as cultic centre of the house.

4) Some considerations about “magic” in Hittite texts and its relation to “religion”

The bulk of ritual texts widely called “magical rituals”⁴³ were drawn from the world of folk religion, so there can be no doubt that the study of such rituals provides important information on religious views in everyday life. As these ritual texts are very important for religious life, on the methodological level I give the following definition of “magic” in Hittite culture:⁴⁴

41 KUB 13.4 i 39-45, Hutter 2008: 76 with further references; Taracha 2009: 137f.

42 Further research here might show more details; for the moment I only want to mention the possibility of “initiation rites” (both celebrating birth [cf. Mouton 2008] or reaching adolescence); little is known about “death rituals” for ordinary people; family religion may have had some importance in connection with the reverence to gods of the father (Görke 2004), for a broader scale of “domestic cults” cf. Haas 1994: 249-293.

43 Cf. Taracha 2009: 149-154; Collins 2008: 180-189; Collins’ heading “ritual power” for the section of these texts and practices is more adequate, but she also categorizes these texts as magic.

44 Hutter 2005: 224.

"Magic is part of the religious and sacred sphere to facilitate people's way of living, comparable to other aspects of the religious sphere like prayers, vows or – focusing also on the community as a whole – festivals. Thus in my point of view, the use of 'magical rituals' helps people to communicate with their gods to avoid mischief or to undo mischief (be it as a form of illness or social stigmatization resulting from curses). Therefore magic is not a special set of practices besides religion, but within religion."

This definition has two advantages for our study of religion: First, when talking about religion of the common people, their religious expression sometimes gets labelled as a "depraved" form of religion, as some kind of superstition or just as "magic". Regarding the Hittite rituals texts, such a negative bias is not justified as these texts only show practices to cope with hardship of life or illness or the like using ritual techniques, comparable to prayers, vows or offerings. The given definition of "magic" also avoids – secondly – a negative attitude to "magic" which is heavily influenced by the tradition of monotheistic religions with their dichotomic set religion vs. magic, a dichotomy that does not work for ancient cultures.

The so-called "magical rituals" from the Hittite context show sets of practices within the religious field, and must be distinguished from "witchcraft" (*alwanzatar*) which is forbidden as we know from the Hittite laws (§ 44b, § 111): Witchcraft or sorcery has been known to Hittites of course, and it was a field clearly outside of religion.⁴⁵ So it was necessary to perform purifications on behalf of bewitched persons who are marginalized or alienated in the society. The corpus of texts regarding these problems thus is very important not only to reconstruct religious practices in everyday life, but also to tell us about ideas of medicine and "healing". V. Haas has correctly combined "magic" and "medicine" when studying the *materia magica et medica* showing that practitioners are both competent and knowledgeable in the field of medical and ritual techniques.⁴⁶ So we can see that these "magical rituals" must be differentiated from sacrificial rituals, because of the incorporation of medical knowledge which was given to the practitioners by the gods.⁴⁷ The so-called magical rituals make use of the gods' help to cure and reconcile people in a very broad sense, either in front of other people or in front of their gods. In this way, "magical rituals" are always directed both at the gods and at the society, while prayers or sacrifices generally are directed only at the gods on behalf of a member of the

45 For sorcery see also Collins 2008: 189f.; Schwemer 2007: 255-276 recently has presented a succinct discussion of witchcraft in Anatolia, also mentioning the overlapping topics in witchcraft and counter-magic rituals or purification rituals. Theoretically every practitioner can perform sorcery and counter-magic, purification and healing.

46 Haas 2003: 6-25, 65-79.

47 Cf. also Collins 2008: 181 who distinguished "magical" rituals from offering rituals or from festivals.

society. When we approach the study of history of religion from a point of view which acknowledges the importance of religion to society, we cannot neglect these texts as sources for religious concepts and the function of religion on man's behalf. But we must not describe these texts only as sources of "magic" which was – because of its necessity – just tolerated beside (and outside) "religion".

This leads to my fourth thesis: "Magical rituals" (SISKUR) are a sub-set of religious practices besides others, and they are not to be kept apart from religion. But these rituals are to be kept apart from witchcraft (*alwanzatar*). This religious expression can be found in all levels of "religions" in the Hittite Empire. The bulk of ritual texts (usually with more than one copy) that has been preserved in the libraries highlights the importance of these practices for official religion, but the prescriptive character is open to modify such rituals also for "common people" and their religious needs.

5. How to reconstruct "Hittite" religion?

In an ideal way, the description of any religion has to focus on three topics: the belief system with its dogmatic and philosophical structure; the set of religious practices as a result originating from the belief system performed by adherents of the religion and the function of these practices within the society; the organization of this religion, e.g. priests or teachers as the ones who manage to transmit the religious beliefs to the people, who build hierarchies and networks between local communities and the centre or who use their administrative and religious skills to interfere in individual or social interests. All three aspects also have to be weighed against their historical development and change.⁴⁸ This ideal (and generalized) picture is not always applicable to the description of ancient religions because the source material in most cases does not allow to refer to all aspects in a balanced way. Referring back to some questions mentioned at the beginning of the article, we know more about aspects of ritual practice and some organizations of priests and – as far as we can see from festivals – about some relations between local traditions and the incorporation into official festivals. But we can only deduce parts of the belief system of the Hittites from prayers, mythological texts and some references mentioned by chance in ritual texts, because systematic theological treatises are missing in Hittite tradition. As the article has mainly focussed on the question what we know about religious practices and ideas of common people, only some aspects of the three topics were considered. But it seems possible to reach some – preliminary – conclusions about religion in Hittite culture.

48 The focus on historical developments is therefore a big advantage of Popko 1995 and Taracha 2009 against other descriptions of Hittite religion.

There is no doubt that we can best reconstruct and describe the *Political Hittite Religion of the state*. Generally speaking this is the kind of religion that is covered by the majority of our sources, both those prescriptive texts preserved in Hittite libraries in a number of duplicates and parallel texts, but also some of the single copies that only document a special administrative aspect of religion. From these sources we can e.g. reconstruct on a systematic level aspects of beliefs about gods of the “state pantheon”⁴⁹ or religious values and the concept of the relationship between gods and man and the gods’ care for the Hittite king of the country, as is reflected in some royal prayers.⁵⁰ This political Hittite religion also regulates the communication between politics and priesthood to use religious power and the gods’ benefits for strengthening the Hittite Empire, as can be seen in the festivals. Therefore this religion is economically favored by the state (and the temple economy also supports the general economic and social welfare of the state on the other hand), so that we also gain information about religious administration. Further this religion incorporates local traditions and “foreign” gods (making up the 1000 gods of Hatti) according to the extension of the Hittite political influence in order to create a bond between the capital with the Hittite central area and those provinces farther away from the political centre. In a historical perspective, Political Hittite Religion starts with Anitta at the latest and it ends with the last Hittite king, and we can describe its historical development with some deep-going changes between the old Hittite period and the Empire period, but there is no total innovation. But the religious change depends on the development of the political history of the Hittite kingdom – incorporating new areas with local traditions adds to this kind of religion. Characterizing this political religion one can use the term “synthetic” (and not “syncretistic”), because it is a composite construction, based on a belief system that is augmented and re-structured through religious and administrative reforms at several occasions. To avoid terminological problems in the future, we should reserve the term Hittite Religion only for this Political Hittite Religion of the state.⁵¹

Hittite religion in the just mentioned way is also the basis and reference point for other religious aspects during the Hittite empire, which must not be neglected in reconstructing the religious life in Anatolia. At the level of the belief system – but also with consequence

49 Taracha 2009: 84-92; Schwemer 2006: 243-253.

50 Cf. Arnuwanda and Ašmunikkal’s prayer to the Sun-goddess of Arinna or the so-called plague prayers of Muršili II (Singer 2002: 40-43, 56-68).

51 For the history of religion, one can also raise further questions beyond the Hittite Empire: (a) Can we detect a continuity of this „political Hittite religion “ in those kingdoms in Southeast Anatolia that present themselves as heirs of the Hittite Empire, like Karkamiš or Malatya? (b) What kind of continuity and / or change occurs in the first millennium, not only on the political level, but also in the religious practice of common people?

both for cultic practices and to the development within the administrative frame – we also have to take into account the *Dynastic Religion of the royal family*.⁵² Generally speaking this kind of religion is restricted to the Hurrianized royal family in the Empire period. In this way it is an innovation in the religious history of Anatolia, imported mainly from the Southeast of Anatolia (Kizzuwatna). The most popular examples might be the introduction of the pantheon of Yazılıkaya or the *hišuwā*-festival to Hattuša. Though this religion is originally related to the royal family and in this way also related to the religious practices of “common folk”, it interferes with the political Hittite religion, because the dynastic religion of the royal family serves to strengthen the king’s authority, but also the king’s (and his family’s) well-being, which also affects the Hittite Empire. This mutual relation between the Political Hittite Religion and the Dynastic Religion leads to the preservation of source materials in Hittite libraries. Even though – on a theoretical level – both religions can be distinguished easily, regarding the available sources, it sometimes cannot be judged exclusively if they refer primarily to the one or to the other religion.

The focus of this article mainly lay on religious *expression of the common people*, which were also partly based on ethnicity. The “belief system” of the common people also refers to the political Hittite religion, but we have to take into account that “local” religions e.g. of Luwian, of Hurrian, maybe even of Hattian, of Kaškean or Syrian origin also have a formative importance for common people and their religious thought. As has been mentioned before, this kind of religion is not documented in independent textual sources, with maybe some exceptions in letters and in theophoric elements of personal names. As everyday religion of common people it is lacking administrative organization on the individual scale, but the ethnic or local communities had also to arrange for some administrative structures, maybe in minor shrines that were also loosely connected with the official religion of the Hittite state. On the level of practice, commoners could well execute rituals and offerings, as we can reconstruct some practices from those prescriptive texts that mention a “common man” (cf. ^{LÚ}MÁŠDA). But for the historian of religion, the reconstruction of this kind of religion is problematic due to the following reason: We are dealing here with a plurality of religions or religious ideas because we know of different ethnic groups in the Hittite Empire, but these groups may have been in interactive contacts with each other, so we are never absolutely sure if ethnicity and religion can be simply identified or if there are some “mixed” traditions also in everyday religious practices,⁵³ especially the wide realm of rituals which help to cope with everyday life and problems

52 Taracha 2009: 92-95 (with reference to earlier research) has convincingly elaborated this idea. Cf. also Schwemer 2006: 257-265, who also is aware of the special situation of the pantheon presented in Yazılıkaya in relation to the state pantheon.

53 Cf. also the table given by Yakubovich 2008: 355 who shows that linguistic, social and cultural (and we may here include: religious) dominance must not necessarily correspond exactly with each other but there are always possibilities for overlapping.

by the help of gods and ritual specialists, seem to be interchangeable. And one also has to keep in mind that those aspects of religious thoughts and practices of the common people that have not been documented by chance in the written sources which focus on political Hittite religion are gone forever.

As a result of this short systematic presentation I come to my *last (fifth) thesis*: If we want to describe religion in the Hittite Empire, we have to use the pluralistic approach that distinguishes several layers of religion as described just before. Thus we can take into account both the ethnic religious pluralism and the social religious pluralism in a fair way. Even though these religions can be seen as separate entities on a "pure" theoretic level, in the historical and social situation as reflected by our sources the borderlines between them are not closed, but we have to take into account that they influence each other. So our reconstructions will always remain speculative (or even sophisticated) to some degree, but they will help to gain a better picture of the different world-views in Anatolia.

Bibliography

- Bawanypeck. Daliah: Die Rituale der Auguren, Heidelberg 2005 (= Texte der Hethiter 25).
- Bryce, Trevor R.: History, in: H. Craig Melchert (Hg.): The Luwians, Leiden 2003 (= Handbook of Oriental Studies I / 68), 27-127.
- Cancik, Hubert / Rüpke, Jörg: Einführung, in: Hubert Cancik and Jörg Rüpke (eds.): 2009: Die Religion des Imperium Romanum. Koine und Konfrontation, Tübingen 2009, 1-3.
- Christiansen, Birgit: Die Ritualtraditionen der Ambazzi, Wiesbaden 2006. (= Studien zu den Boğazköy-Texten 48).
- Collins, Billie-Jean: The Hittites and Their World, Leiden 2008.
- Furlani, Giuseppe: La religione degli Hittiti, Bologna 1936.
- Görke, Susanne: Prozessionen in hethitischen Festritualen als Ausdruck königlicher Herrschaft, in: Doris Prechel (ed.): Fest und Eid. Instrumente der Herrschaftssicherung im Alten Orient, Würzburg 2008, 49-72.
- Götze, Albrecht: Kleinasien, München 1933.

- Groddek, Detlev: Ein Text aus dem ̕uwaššanna-Kult mit luwischem Spruchgut, in: Michel Mazoyer and Olivier Casabonne (eds.): *Antiquus Oriens. Mélanges offerts au Professeur René Lebrun*. Vol. 1, Paris 2004 (= Collection Kubaba. Série Antiquité 5), 325-336.
- Güterbock, Hans Gustav: Rituale für die Göttin ̕uwaššanna, in: *Oriens* 15 (1962) 345-351.
- Haas, Volkert: *Geschichte der hethitischen Religion*, Leiden 1994 (= *Handbook of Oriental Studies I* / 15).
- Haas, Volkert: *Materia Magica et Medica Hethitica*. Ein Beitrag zur Heilkunde im Alten Orient. Unter Mitwirkung von Daliah Bawanypeck, Berlin 2003.
- Hawkins, J. David: Commentaries on the readings, in: Suzanne Herbordt: *Die Prinzen- und Beamtensiegel der hethitischen Großreichszeit auf Tonbulln aus dem Nišantepe-Archiv in Hattusa*, Mainz 2005 (= *Boğazköy-Ḫattuša* 19), 248-313.
- Hazenbos, Joost: *The Organization of the Anatolian Local Cults during the Thirteenth Century B.C. An Appraisal of the Hittite Cult Inventories*, Leiden 2003 (= *Cuneiform Monographs* 21).
- Suzanne Herbordt: *Die Prinzen- und Beamtensiegel der hethitischen Großreichszeit auf Tonbulln aus dem Nišantepe-Archiv in Hattusa*, Mainz 2005 (= *Boğazköy-Ḫattuša* 19)
- Hoffner, Harry A.: Birth and Name-Giving in Hittite Texts, in: *Journal of Near Eastern Studies* 27 (1968) 198-203.
- Hutter, Manfred: Aspects of Luwian Religion, in: H. Craig Melchert (Hg.): *The Luwians*, Leiden 2003 (= *Handbook of Oriental Studies I* / 68), 211-280.
- Hutter, Manfred: Name III. Religionswissenschaftlich, in: Hans Dieter Betz et al. (eds.): *Religion in Geschichte und Gegenwart*. Vol. 6, Tübingen 2003, 33 (= Hutter 2003a).
- Hutter, Manfred: Der Gott Tunapi und das Ritual der ʿBappi im ̕uwaššanna-Kult, in: Manfred Hutter and Sylvia Hutter-Braunsar (eds.): *Offizielle Religion, lokale Kulte und individuelle Religiosität*, Münster 2004 (= *Alter Orient und Altes Testament* 318), 249-257.
- Hutter, Manfred: Review of Volkert Haas: *Materia Magica et Medica Hethitica*. Ein Beitrag zur Heilkunde im Alten Orient. Unter Mitwirkung von Daliah Bawanypeck, Berlin 2003, in: *Journal of Ancient Near Eastern Religions* 5 (2005) 218-227.

- Hutter, Manfred: Die Interdependenz von Festen und Gesellschaft bei den Hethitern, in: Doris Prechel (ed.): Fest und Eid. Instrumente der Herrschaftssicherung im Alten Orient, Würzburg 2008, 73-87.
- Klinger, Jörg: Untersuchungen zur Rekonstruktion der hattischen Kultschicht, Wiesbaden 1996 (= Studien zur den Boğazköy-Texten 37).
- Mielke, Dirk P.: İnandiktepe und Sarissa. Ein Beitrag zur Datierung althethitischer Fundkomplexe, in: Dirk P. Mielke, Ulf-Dietrich Schoop and Jürgen Seeher (eds.): Strukturierung und Datierung in der hethitischen Archäologie. Voraussetzungen – Probleme – Neue Ansätze, Istanbul 2006 (= BYZAS 4), 251-276.
- Miller, Jared L.: Studies in the Origin, Development and Interpretation of the Kizzuwatna Rituals, Wiesbaden 2004 (= Studien zu den Boğazköy-Texten 46).
- Mouton, Alice: Les rituels de naissance kizzuwatniens. Un exemple de rite de passage en Anatolie Hittite, Paris 2008.
- Popko, Maciej: Religions of Asia Minor, Warzaw 1995.
- Popko, Maciej: Völker und Sprachen Anatoliens, Wiesbaden 2008.
- Schwemer, Daniel: Das hethitische Reichspantheon. Überlegungen zu Struktur und Genese, in: Reinhard G. Kratz and Hermann Spieckermann (eds.): Götterbilder, Gottesbilder, Weltbilder. Polytheismus und Monotheismus in der Welt der Antike. Vol. 1, Tübingen 2006, 241-265.
- Schwemer, Daniel: Abwehrzauber und Behexung. Studien zum Schadenzauberglauben im alten Mesopotamien, Wiesbaden 2007.
- Schwemer, Daniel: Fremde Götter in Ḫatti. Die hethitische Religion im Spannungsfeld von Synkretismus und Abgrenzung, in: Gernot Wilhelm (ed.): Ḫattuša – Boğazköy. Das Hethiterreich im Spannungsfeld des Alten Orients. 6. Internationales Colloquium der Deutschen Orient-Gesellschaft, Wiesbaden 2008, 137-158.
- Singer, Itamar: Hittite Prayers, Leiden 2002 (= Writings from the Ancient World 11).
- Strauß, Rita: Reinigungsrituale aus Kizzuwatna. Ein Beitrag zur Erforschung hethitischer Ritualtradition und Kulturgeschichte, Berlin 2006.
- Taracha, Piotr: Religions of Second Millennium Anatolia, Wiesbaden 2009.
- Tatišvili, Irene: Hethitische Religion. Genese, Formierung, Struktur des Pantheons, 2nd. enlarged ed., Tbilissi 2004.

- Tischler, Johann: Zur Morphologie und Semantik der hethitischen Personen- und Götternamen, in: Michael P. Streck and Stefan Weninger (eds.): *Altorientalische und semitische Onomastik*, Münster 2002 (= *Alter Orient und Altes Testament* 296), 75-84.
- Trémouille, Marie-Claude: La religion des Hourrites, in: *Studies on the Civilization and Culture of Nuzi and the Hurrians* 10 (1999) 277-291.
- Trémouille, Marie-Claude: La religione dei Hurriti, in: *La Parola del Passato* 55 (2000) 114-170.
- van den Hout, Theo: Another View of Hittite Literature, in: Stefano de Martino and Franca Pecchioli Daddi (eds.): *Anatolia Antica. Studi in memoria di Fiorella Imparati*. 2 vols., Firenze 2002, 857-878.
- van den Hout, Theo: Institutions, Vernaculars, Publics: The Case of Second-Millennium Anatolia, in: Seth L. Sanders (ed.): *Margins of Writing, Origins of Cultures*, 2nd printing with Postscripts and Minor Corrections, Chicago 2007, 221-262.
- Yakubovich, Ilya: *Sociolinguistics of the Luvian Language*. 2 vols., PhD diss. University of Chicago, Chicago 2008.